

Arkeologisk förundersökning

Gyllenhjelmstorget

Nyare tid

RAÄ 314, Gyllenhjelmstorget, Strängnäs stad och socken,
Strängnäs kommun, Södermanlands län.

Björn Pettersson

Arkeologisk förundersökning

Gyllenhjelmstorget

Nyare tid

RAÄ 314, Gyllenhjelmstorget, Strängnäs stad och socken,
Strängnäs kommun, Södermanlands län.

Björn Pettersson

ARKEOLOGISKA MEDDELANDEN 2006

© 2006 Sörmlands museum

Beställningar kan göras hos:
Landstinget Sörmland
Kultur & utbildning Sörmland
SÖRMLANDS MUSEUM
Box 314, S-611 26 Nyköping
arkiv.bibliotek@dll.se

Grafisk form och layout: Lars Norberg.
Omslag och inlaga är reproducerad vid Sörmlands museum.
Kart- och ritmaterial: Björn Pettersson
Omslagsbild: Södermanlands län. Utredningsområdets geografiska läge markerat med röd punkt.

Där inget annat anges har den digitala Fastighetskartan, respektive Gröna kartan (GSD) för Södermanlands län använts som underlag.

Allmänt kartmaterial från Lantmäteriverket. Medgivande 97.0350.

Nyköping 2006

ISSN 1402-9650

Innehåll

Utgångspunkt 5

Tidigare undersökningar

Syfte och metod 5

Syfte

Metod

Landskap 6

Natur

Kultur

Resultat 6

Sammanfattning 8

Administrativa uppgifter 8

Referenser 8

Bilagor 11

1. Fyndregister

2. Plan- och profilritningar

Figur 1. Översiktskarta över Södermanlands län med kommuner, större orter, vägar och angränsande län. Undersökningsområdets geografiska belägenhet är markerat med röd kontur. Skala 1:800 000.

Utgångspunkt

Sörmlands museum, sektor arkeologi har under perioden 25/9 till 27/9 2006 utfört och avslutat en arkeologisk förundersökning vid Gyllenhjelmstorget, i Strängnäs stad.

Strängnäs kommun hade ansökt om tillstånd att schakta i samband med anläggandet av en vattenkonst på torget, vilket omfattade en vattenbassäng med fontän och belysning, en dräneringsanläggning, ett vattenmagasin och en teknikbrunn. För anslutning av el och VA till anläggningen utnyttjades endast befintliga schakt. I den önskade gestaltningen av torget föreslogs även belysning invid fyra av träden på torget, vilket omfattade fyra belysningsstolpar samt ledningar till dessa.

Platsen för det aktuella förundersökningsschaktet ligger inom fornlämningsområde 314, det vill säga Strängnäs gamla stadsområde, i Strängnäs socken, i Södermanlands län innefattande lämningar från medeltid och nyare tid (figur 2 & 3).

Den arkeologiska förundersökningen skulle enligt länsstyrelsens beslut klargöra fornlämningens status, betydelse och bevarandegrad på platsen. Om det vid undersökningen skulle framkomma lämningar som skulle kräva mer omfattande arkeologisk dokumentation, skulle arbetet avbrytas för vidare diskussion med länsstyrelsen.

Beslut i ärendet är fattat av länsstyrelsen i Södermanlands län enligt 2 kap 13§, Lagen (1988:950) om kulturminnen m. m (1st dnr. 431-11999-2005). Kostnadsansvarig var Strängnäs kommun. Projektledare samt fält- och rapportansvarig var arkeolog Björn Pettersson, Sörmlands museum.

Tidigare undersökningar

Strängnäs omnämns redan i början av 1100-talet som biskopsstad. De kyrkliga institutionerna, dominikanerkonventet och domkyrkan med byggnader i sten, har helt dominerat stadsbilden. Kulturlagren är tunna jämfört med andra mellansvenska städer. De många mindre ingreppen i stadslagren riskerar således att allvarligt skada de kvarliggande delarna av fornlämningen.

Lämningar från stadens preurbana skede har påträffats vid ett antal arkeologiska undersökningar i den norra delen av det gamla stadsområdet. Vid undersökningarna har upp till 0,7 meter tjocka medeltida kulturlager kunnat skiktas i flera faser. Lagren har visat sig innehålla både preurbana tidigmedeltida och urbana hög- och senmedeltida lämningar. I det tidigmedeltida skedet har en fast tomtindelning noterats bestående av bebyggelse i form av bland annat skiftesverkshus med mitthärd och lergolv. Det fyndmaterial som påträffats i sammanhanget har främsta bestått av äldre svartgods och smidesslagg. Keramiken har varit av typen Östersjökeramik och av

senvikingatida typ (AIV). Det högmedeltida urbana skedet, med sin förtätade bebyggelse, går att tidfästa till 1200-1300-talet. Fyndmaterialet från denna tid framstår som mer varierat och intensivt och innehåller bland annat smidesslagg, samt framförallt ett omfattande horn- och benmaterial från kammakeriverksamhet.

Sammantaget, med hänsyn till både bevarandegrad och urschaktningsgrad, uppvisar områdena kring Domkyrkan, Stora torget och Stora gatan den största arkeologiska potentialen. Tre kronologiska horisonter kan urskiljas i materialet, vikingatid/tidig medeltid, högmedeltid samt nyare tid. De medeltida lagren samlar sig kring Stora torget i den nordöstra delen av staden, medan material från nyare tid påträffats inom hela det gamla stadsområdet, som det är känt genom äldre kartmaterial. Enligt stadskartan över Strängnäs, från år 1785, ligger den aktuella exploateringsytan inom den östra utkanten av det gamla stadsområdet.

I anslutning till Gyllenhjelmstorget har tidigare fyra arkeologiska insatser utförts i samband med markarbeten, åren 1978, 1987, 1991 och 1998/1999 (Elfwendahl 1978, Hedman 1987, Persson 1994, Norberg 1999). De centrala delarna av torget har tidigare varit arkeologiskt mindre kända.

Ostsydost om Gyllenhjelmstorget, i Gyllenhjelmsgatan, strax väster om Järnväggsgatan påträffades i samband med en schaktkontroll år 1987, två förmodade gravar 0,60-0,65 meter breda och 0,4-0,45 meter djupa under ett överlagrande kulturlager som låg 0,5-0,8 meter under gatunivå. I samband med schaktningar år 1991, i Järnväggsgatan konstaterades rester efter minst fem hus som sannolikt tillhört Hospitalet, samt två gatuläggningar. Hospitalet omnämns för första gången år 1328 och revs år 1906.

Under åren 1998 och 1999 genomförde Sörmlands museum en arkeologisk förundersökning i form av en schaktkontroll intill Gyllenhjelmstorget, varvid en syllstensrad som var orienterad i samma riktning som stadsplanen från år 1871 kunde identifieras. Inga medeltida byggnadslämningar påträffades vid denna undersökning. Förekomsten av människoben påträffade i omrörda lager tolkades dock som rester efter medeltida begravningar. Begravningarna kan sannolikt kopplas till Hospitalet och S:t Örjans Kapell. Dessutom har byggnadsrester och kulturlager, samt rester av ett förmodat tegelbruk konstaterats i samband schaktkontroller som företagits i anslutning till torget.

Syfte och metod

Syfte

Syftet med den arkeologiska förundersökningen var att, inom det av länsstyrelsens angivna undersökningsom-

rådet, avgränsa eventuella lämningar samt bestämma deras karaktär och kvalitet, datering, bevarandegrad och vetenskaplig potential inom denna del av fornlämningsområde 314. Förundersökningen skulle även påtala om ytterligare lämningar kunde förväntas i anslutning till det upptagna schaktet. Skälet härtill var att länsstyrelsen behövde få ett tillfredsställande underlag för vidare handläggning av ärendet. Äldre kulturlager eller konstruktioner som påträffades skulle undersökas och dokumenteras. Med äldre lämningar menas tiden från 1700-talet eller tidigare. Om möjligt skulle arbetet styras så att eventuella äldre lämningar skulle kunna ligga kvar utan att skadas.

Metod

Undersökningen utfördes genom att lösa omrörda jordlager togs bort med hjälp av maskin över en cirka 2,5 x 4,5 meter stor yta i torgets norra del, cirka 11 m². Ytan schaktades ned till ett djup av 0,6-0,7 meter under markytan där de bevarade kulturlagren frilades.

På platsen för det planerade vattenmagasinet och teknikbrunnen, undersöktes därefter en 2 m² stor yta av de bevarade kulturlagren. Eftersom inga lagerskiljen kunde urskiljas i plan, undersöktes kulturjorden skiktvis för hand ner till steril nivå. En planritning av den sterila markytan samt en profilritning av den norra schaktväggen upprättades i skala 1:20 (bilaga 2). De påträffade fynden samlades in skiktvis för senare registrering (bilaga 1). Platsen och sektionen fotograferades med digitalkamera. Slutligen dokumenterades schaktets läge på en schaktplan för att kunna läggas in på den Digitala fastighetskartan (figur 3).

Landskap

Natur

Strängnäs ligger på Sörmlandssidan av Mälaren, mellan skogstrakterna i söder och den låglänta insjöskärgården norröver. Mot söder är den yngre järnåldern glest företrädd, medan periodens äldre delar syns i form av spridda enstaka stensättningar och mindre gravgrupper längs de smala sprickdalarna i skogslandet. Under vikingatiden har flera viktiga vattenleder anslutit till Strängnäs fjärden väster om staden (Järpe 1979, s. 6).

Kultur

Utmed det dåvarande smala sundet ligger stora gravfält exponerade mot vattnet med bland annat den så kallade Ingjaldshögen samt en Husbyenhet. Under medeltiden har landsvägen mellan Östergötland och Uppland passerat förbi Strängnäs som också är en idealisk plats för överfart till Mäläröarna. Det medeltida Samtinget som hölls i anslutning till staden är historiskt belagt i Södermannalagen från år 1327 och omtalas som ett gemensamt ting för hela Söderman-

land (Sjösvärd & Stenholm 1987, s. 253f). Strängnäs fick tidigt stor kyrklig administrativ betydelse och nämns i Florensförteckningen som biskopssäte redan år 1120. I forskningssammanhang har man betonat stadens utveckling som beroende av kyrkans tydliga närvaro då orten tycks sakna ett naturligt omland. Vissa anser även att marken upplåtits på kungligt initiativ till ortens etablering (Järpe 1979, s. 10).

Ett digitalt Stadsarkeologiskt register upprättades år 2002 för Strängnäs gamla stadsområde. Enligt analysresultaten kan det ur projektet utläsas att antalet undersökta schakt i staden mer än fördubblats sedan rapporten för Strängnäs inom projektet medeltidsstaden publicerades år 1979. Den helt övervägande delen är små undersökningar, till exempel schaktövervakningar och liknade. Endast i tre fall rör det sig om undersökningar av större omfattning, men inga av dessa har genomförts med moderna undersökningsmetoder.

De flesta ytomfattande undersökningarna har utförts i stadens norra delar, vilket sammanfaller med den ås som sträcker sig genom staden. Det arkeologiska materialet visar att bevaringsförhållandena är sämst just på åsen. Det innebär att lagren i området är mindre känsligt för uttorkning samband med framtida schaktningar. Ett motsatt förhållande råder för de fuktiga välbevarade lager som finns på båda sidor om Storgatan, vilka skulle kunna påverkas negativt i större uträkning av uttorkning och nedbrytning i samband schaktning eller övertäckning (Järpe 1979, s. 23ff & s. 29-37, Bäck 2002).

Resultat

Resultatet av den aktuella undersökningen var att 0,6-0,7 meter under dagens torgbeläggning framkom ett heltäckande kulturlager, varav cirka 11 m² frilades. Lagret var sammanlagt 0,6 meter tjockt och bestod av homogen sandblandad jord med mycket tegelkross. Lagren innehöll även föremål som keramikskärvor av så kallat yngre rödgods (BII:4), stengods (CII), skaft av kritpipor, porslin, buteljglas, spik, hästkosöm, och djurben. Inga spår efter konstruktioner som byggnader eller gravar påträffades.

Fyndmaterialet daterar kulturlagret till nyare tid. Vid undersökningen kunde endast ett kulturlager identifieras. Se lager 3 i profilen, bilaga 2. Lagret har blivit omrört vid någon tidpunkt efter att det avsatts på platsen, troligen i slutet av 1800-talet eller början av 1900-talet. Slutsatsen dras med ledning av att skärvor av porslin, yngre rödgods och kritpipsskaft låg tillsammans ända ner i den undre delen av kulturlagret. Denna del av torget tycks har varit gatumark, torg eller annan öppen mark sedan 1600-1700-talet.

Figur 2. Utdrag ur Gröna kartans blad (GSD) Strängnäs 10H NV med undersökningsområdet markerat. Skala 1:50 000.

Sammanfattning

Sörmlands museum, sektor arkeologi har under perioden den 25/9 till 27/9 2006 utfört och avslutat en arkeologisk förundersökning vid Gyllenhjelmstorget, inom Strängnäs gamla stadsområde. Platsen för det aktuella schaktet ligger inom fornlämningsområde 314 i den västra delen av Strängnäs. Anledningen till undersökningen var att Strängnäs kommun hade ansökt om tillstånd att schakta i samband med anläggandet av en vattenkonst på torget.

Resultatet av den aktuella undersökningen var att det 0,6-0,7 meter under dagens torgbeläggning framkom ett heltäckande kulturlager, varav cirka 11 m² frilades. Lagret var sammanlagt 0,6 meter tjockt och bestod av homogen sandblandad jord med mycket tegelkross. Kulturlagret innehöll även föremål som keramikskärvor av så kallat yngre rödgods (BII:4), stengods (CII), skaft av kritpipor, porslin, buteljglas, spik, hästkosöm, och djurben. Inga spår efter konstruktioner som byggnader eller gravar påträffades. Fyndmaterialet dateras till nyare tid. Vid undersökningen kunde endast ett kulturlager identifieras, vilket troligtvis har blivit omrör i slutet av 1800-talet eller början av 1900-talet. Slutsatsen dras med ledning av att skärvor av porslin, yngre rödgods och kritpipsskaft påträffades tillsammans ända ner i den undre delen av kulturlagret. Denna del av torget tycks ha varit gatemark, torg eller annan öppen mark sedan 1600-1700-talet.

Administrativa uppgifter

Rapporten ingår i Sörmlands museums rapportserie:

Arkeologiska meddelanden 2006:12

Södermanlands museums dnr: KN-KUS06-202

Länsstyrelsens dnr: 431-11999-2005

Tid för undersökningen: 25-27 september 2006

Personal: Björn Pettersson

Belägenhet: Ekonomisk karta över Sverige

10H6d, Upprättad av Rikets allmänna kartverk.

Skala 1:10 000.

x6584612 y1569475 (SV)

Koordinatsystem: Rikets RT90

Höjdsystem: RH 70

Undersökningsområde:

Extensivt; 11 m², Intensivt; 2 m².

Dokumentationsmaterial förvaras i Sörmlands museums topografiska arkiv. Fynd med nr 1-8 förvaras vid Sörmlands museum i väntan på fyndfördelning.

Referenser

Bäck, Mathias. 2002. *Stadsarkeologiskt register för Strängnäs stad. GIS-modell för ajourhållning och antikvarisk bedömning av arkeologiska ärenden i Strängnäs*. RAÄ. UV Mitt, Stencil. Stockholm.

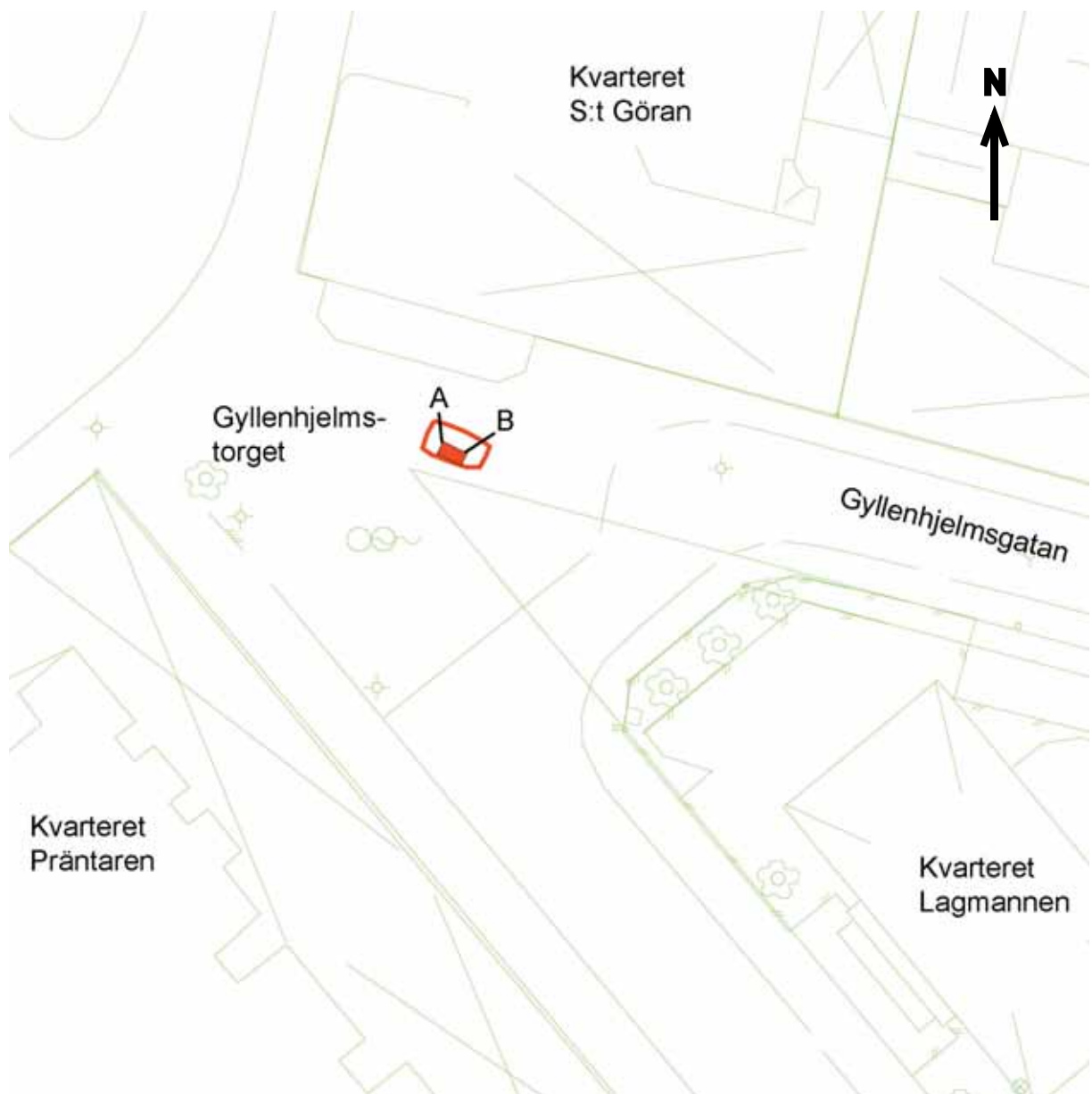
Elfwendahl, Magnus, 1978. *Schaktkontroll, Trädgårdsgatan, Strängnäs, Södermanland*. Riksantikvarieämbetet, Byrån för arkeologiska undersökningar, UV Mitt.

Hedman, Anders, 1987. *Antikvarisk kontroll. Trädgårdsgatan*. Riksantikvarieämbetet, Byrån för arkeologiska undersökningar, UV Mitt.

Järpe, Anna. 1979. *Strängnäs. Rapport Medeltidsstaden 10*. RAÄ och SHM. Stockholm.

Norberg, Lars, 1999:5, *Bebyggelselämningar i Strängnäs, kvarteret Lagmannen. Arkeologiska meddelanden 1999:5*. Sörmlands museum.

Persson, Boje, 1994:5, Arkeologisk förundersökning. *Järnvägsgatan. Södermanland, Strängnäs, RAÄ 314*. UV Stockholm 1994:5. Riksantikvarieämbetet, Byrån för arkeologiska undersökningar.

Figur 3. Läget för den aktuella undersökningen vid Gyllenhjelmstorget i Strängnäs, fornlämningsområde 314. Den röda ofyllda ytan visar den yta där bevarade kulturlager frilagts med maskin och rensning för hand. Den röda fyllda rektangeln visar den yta som för hand undersökts ner til steril nivå. Markeringarna A-B visar ändpunkterna för den dokumenterade profilen vid denna undersökning. Skala 1:500. Se även bilaga 2. Plan- och profiltritningar.

Figur 4. Ytan av det frilagda kulturlagret i förundersökningsschaktet innan rutgrävningen påbörjats. Sett från väster. Foto: Björn Pettersson 2006, Sörmlands museum.

Figur 5. Förundersökningsschaktet efter att de två rutorna grävts och undersökts ner till nivån för den sterila sanden. Sett från söder. Lagret bestod av sandblandad kulturjord med tegelflis och fynd av bland annat yngre rödgods, kritpipor och porslin. Foto: Björn Pettersson 2006, Sörmlands museum.

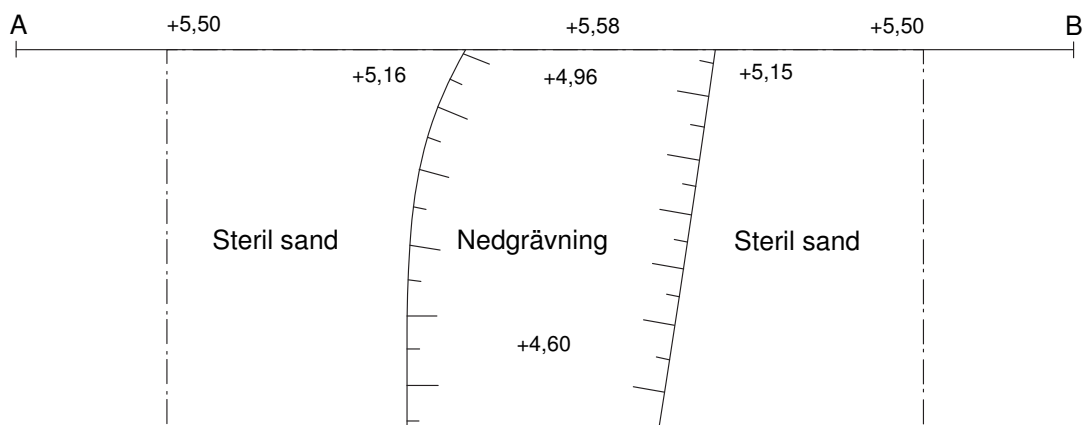
Bilagor

1. Fyndregister

Fnr	Ruta	Pr:lager	Material	Sakord	Typ	Del	Godstyp	Antal	Vikt (g)	Datering	Anmärkning
1	1	3	Keramik	Kärl			BI:4	6	62	Nyare tid	
2	1	3	Keramik	Kärl			Porslin	14	6	Nyare tid	
3	1	3	Keramik	Krippipa		Skaff		2	4	Nyare tid	
4	1	3	Keramik	Kärl			CII	1	3	Nyare tid	
5	1	3	Brons	Knapp				1	3	Nyare tid	
6	1	3	Glas	Butelj		Skuldra		1	9	Nyare tid	Grönt glas
7	2	3	Keramik	Kärl			BI:4	4	36	Nyare tid	
8	2	3	Keramik	Kärl			Porslin	7	12	Nyare tid	

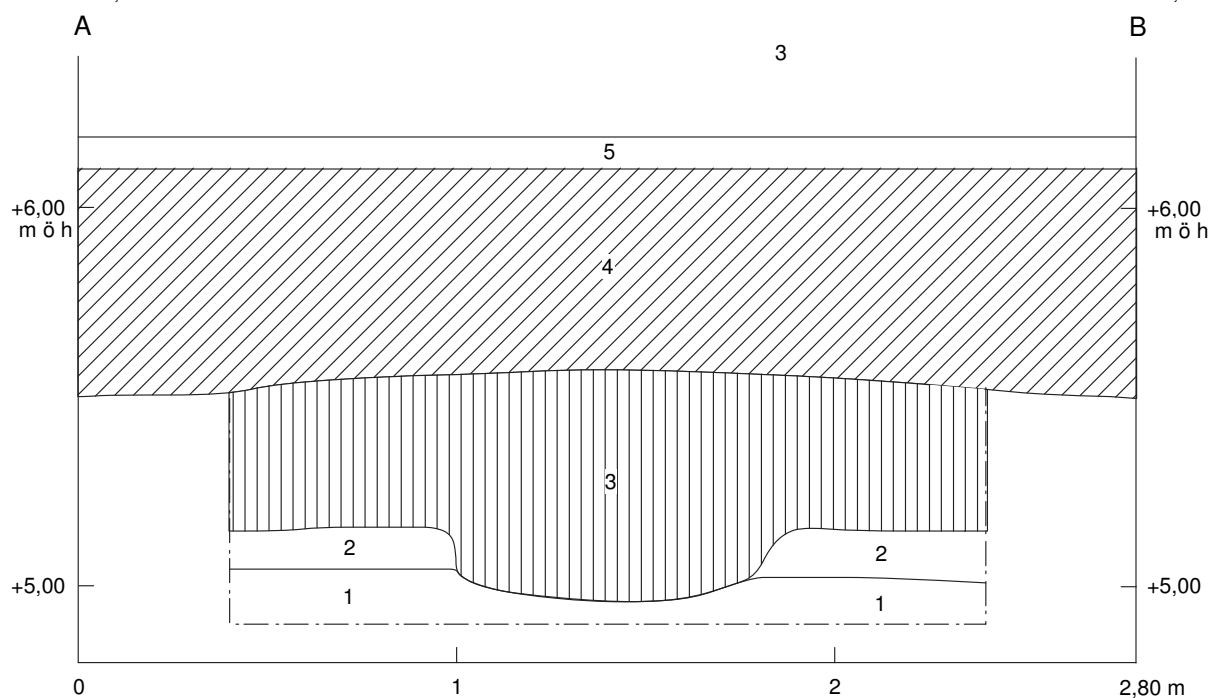
2. Plan- och profilritningar

Ritningarna presenteras i skala 1:20.

X 6584611,74
Y 1569474,81

X 6584610,55
Y 1569477,36

Lagerbeskrivning:

1= Grågul till roströd steril fin sand.

2= Växthorisont med inblandning av gråbrun kulturjord.

3= Mörkbrun kulturjord med inblandning av sand och tegelflis.

Fynd av yngre rödgods, kritpipor, buteljglas, porslin och djurben.

4= Påförda moderna schaktmassor av sten och grus.

5= Dagens torgbeläggning av betongmarksten.